ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Չեմ յիշեր ու չեմ ալ կրնար երեւակայել հանդէպ մը որ այնքան նուիրական ու այնքան մեծ ըլլայ սրտին Հայութեան, որ մեծարելը արտայայտութիւններով տուներն ու ամենամբոյր այնքան պարտաւորական ըլլայ ընդհանուր ազգին համար որքան սա Հայկական տառերուն 1500 ամեայ Յոբելեանը, զոր ի սիրիս այնարտի ցիրուցան Հայրդիքը կ'փութան ասեղ այս միջոցիս։

Պատմական թեթեւ ակնարկ մը ձգենք ուրեմն օրուան տօնին նշանակութիւնն ու մեծութիւնն ի վեր հանելու համար։

Ցայտնի է որ Քրիստոնէութեան մեր մէջ ծագումէն բաւական առաջ, կ'վայելէինք արդէն գնահատելի ասահմանով քաղաքակրթութիւն մը որ դժուարաւ ի յայտ կուգար օտարաց՝ մեր սիրելի Հայրենիքը, իր այնարտագրական դիրքով, հեռու գանուած ըլլալուն համար այն շրջանակէն, զոր Միջերկրական յորջը կազմեր էին անոր եզերքնակ զանազան ազգութիւնները, որոնց պարզեւած էր ընդունելութիւն այնպիսի միջավայր մը որ անտեսական, քաղաքական, իմացական զարգացման ամէն կարգի դիւրութիւններ կ'ընծայէր իրենց։

Այս բնական առաւելութիւններուն վրայ եկած էր աւելացուս անյոգնի ջանքերուն մ'ալ տրուած է սեւ գրդռէրը էր ալ խարխ համօրէն։ Եգիպտոս, Փիւնիկէ, Օնէնասան, Հռովմ, Ասորիք նոր ոգեւորութեամբ սկսեր էին գործել, ծաղկիլ ու զիրար գլխով յառաջանալ գիտութեանց ու արուեստից մէջ։ Այդ ժողովրդոց գործունէութեան սահմանն անհամեմատ կ'ընդարձակուէր, ամենամեծ դիւրութիւններ կ'սանալիք արտայայտուելու, հաղորդակցելու, մշակուելու, զարգացնելու, իրենց վաճառականութիւնը, և ի մի բան, պահելու, պահպանելու ու արժեցնելու, իրենց գրական, գիտական, պատմական, գեղարուեստական գործերն ու գանձերը։

Ինչ էր այս ընկերական յեղաշրջութեան պատճառը։

Այդ ժողովրդոց իւրաքանչիւրին համար հեռաւոր նշաններ էին յատուկ նշանագրեր, որոնք իրենց մէջ իմաստներ կը պարունակէին, որոնք մարդկային սրտին, մտքին ու հոգիին հետ զատ զատ կ'սազորդակցէին։ Այն անշուշտ ու անկենդանի տառերը, որ կարծես մրջիւններու երթեւեկ գծեր կազմած էին ներսկայ մագաղաթներու վրայ, ձայն կ'հանէին, կ'խօսէին, ու կենդանութիւն ալ կ'ներշնչէին։ Թագակիր գլուխներ իրենց խրոխտ հաւկաղ խոնարհեցնել սկսեր էին անոնց առջև։ Երկրի իշխանները, ազատներն, բարձր դասակարգն իրենց մեծաւորներ յանկարծ էին զանոնք ու հեռու։ կը պահէին հասարակ ժողովուրդէն որ իր հեռաւորին աչքովը կ'ուզէր թափանցել այն խորհրդաւոր գաղտնեաց որ պահուած կ'ներեւային այդ նշանաթեղներուն ետեւ։ Շատ դարեր պէտք էր թաւալէին մինչև որ ժողովուրդներն ազատագրուէին այս վիճակէն ու կ'ուշէնչուէին տառերու լոյսէն գային վառել իրենց լուսաւորութեան ջանը։

Գրոց գիւտին ընձեռած բարիքներէն անծանօթ չմնաց և Հայաստան, որ թէև, ինչպէս ըսինք և հեռու Միջերկրական ի ներկիրներէն, ունէր սակայն իրեն յատուկ քաղաքակրթութիւնը, որ չատ ետ մնար ընտրեմնէն նպաստաւորեալ վիրտիլեալ երկիրներու քաղաքակրթութենէն, որուն դրական ու ցայտուն ազատոյցներէն գլխաւորը՝ բոլոր միւս ազգերը կանխած ըլլալն էր գնդուռնելով Քրիստոնէութիւնն իբրև կնոջ քաղաքակրթութեան։

Գոնդեան երգիչներուն բոցավառ տառերը բերնէ բերան տարածուած էին արդէն ժողովուրդին ամէն խաւերուն մէջ, ինչպէս Հոմերոսի դէռ անգիր երգերն ի Յունասան, այնպէս որ երբ ասորական և յունական տառերը մուտ գործեցին ի Հայս, բարձր դասակարգին մէջ եռանդուն մասնակցութիւն մը գտան, պատրաստ որդեգրելու այն խորհրդաւորները լուսաւորութեան։

Մեր Արշակունի թագաւորները մշակուած էին դպրութեանց մէջ ու ծանօթ զանազան դրացի ազգաց լեզուներու։ Հռոմայեցի հեղինակներ, ընդ որս և Պղուտարքոս, կ'իրականեն Արաքսաղ Ա.-ը որ Եգիպտոսի մէջ իր գերութեանն տաեն, Յունաբէն լեզուաւ հառեր, ողբերգութիւններ ու պատմական երկեր յօրիներ է։ Պարոյր ծը, բարձր դասակարգէ, Տիմոթէէսի երկրին մէջ իր պերճախօսութեամբ անքան նշանաւոր կը հանդիսանայ որ Աւանեանցներու իշխանն տիտղոս կ'տրուի իրեն։ Այսպէս դեռ ուրիշներ, որոնք թէ՛ դպրութեանց, թէ արուեստից և թէ մինչև անգամ Ողիմպական խաղերուն մրցակցութեանց մէջ հռչակ էին հանած։

Այս չրջաններուն մէջ, ինչպէս նաև յետոյ մանաւանդ, որ տառեր Քրիստոնէութեան նորածագ արփին իր լուսաշող ճառագայթներով ողողած էր արդէն Սարաքատեան ալեաներ ողողուն, սերունդ մը յառաջ եկած էր ասկոյժ ու կորովի, ծարաւի ուսման և գիտութեան, որ իր պասուն յաչեցնելու համար, լեգէոններ կազմած, կ'վազէր դէպ աղբիւրները լուսոյ ու լուսաւորութեան, Եգիպտոս, Յունասան, Ասորեստան, ու կ'վերադառնար փառօք, ի սպա հայրենեաց դնելու համար իր հարաթած մթերքը մասաց։ Կային նաև ասկոյիներ, որոնք դեռ հայրենի երկիրը վերադարձ չրբած, արդէն անուանի էին եղած հոն, ուրանսում էին սատաան, ինչպէս, երկրորդ թարգմանիչներու կարգէն Դաւիթը, որուն Ագաթանգեղ տիտղոս տուած էին Յունասանի իմաստասէրները՝ փիլիսոփայական գիտութեանց մէջ ունեցած խորին հմտութեան և Յունարէն լեզուով հեղինակած իմաստասիրական գրուածոցն համար։

Այս արտակարգ յառաջդիմութիւններն անուշտ գրոց գիւտին կ'պարտինք։ Սակայն այս գիւտն ընելն ու զայն լեզուի ձայներուն ու օրէնքներուն պատասխանելը դիւրին գործ չէր արդարև։

Տառերն ուրիշ բան չեն եթէ ոչ նկարը ձայնին։ Լեզուի մը բոլոր ձայներն իրենց երանգներով պէտք էր ամբողջապէս պատկերանային Այբուբէնի ուիւսային վրայ, ինչ որ կ'պահանջէր դժուարին ուսումնասիրութիւն մը լեզուի բաղմաձայն հնչումներուն։— Բառերուն կազմութեանը մէջ գրերուն չարայարութիւնը, որքան կարելի է, գեղագիտական օրինաց համաձայն պէտք էր կատարուէր, այնպէս որ նմանաձեւ տառերն իրարու քով խճողուելով աչքը չյոգնեցնէին։ Յառնէին, զոր օրինակ, գոթական գրերու երեւոյթը, այլ ըլլայն յասակ, բացորդ և ձեւաւոր, որպէս զի դիւրընթեռնլի դառնային։ Պէտք էր ամենայարդ ձեւերն ունենային, ու ամէնէն աւելի գործնական գրերն ամէնէն պարզերն ըլլային։

Ամէն ձայն մէկ տառով միայն պէտք է ներկայանար, ո՛չ թէ չատ մը օտար լեզուներու մէջ գործածուած երկու կամ երեք, մինչև անգամ չորս տառերով միանգամայն։ Անհնարաւոր ձայներ ունենալու չէին, այլ՝ թէ միևնոյն դիրը միշտ միևնոյն ձայնը տայու էր։— Հայոց գրեր գրածելու չէր։— Տառերը պէտք չէր իրենց վրայ ընդունելին չեչտեր, կէտադրութիւններ, գծեր ու զանազան նշաններ, որոնք գրութեան ընթացքը կը յապաղեն, այլ պէտք էր որ բառերը, կարելի եղածին չափ, իրենց իրենցմէ զբաղեցնէին ու արտաբերելն այդ նշանակութիւնը, բացի քանի մը պարագաներէ, ինչպէս՝ հարցական, զարմացական։— Ուղղագրութեան դժուարութիւնն առջեղ պարգաներէն խոյս տայու էր, և դեռ ուրիշ պայմաններ, որոնց մէս ու մի յիշատակութիւնը տեղի չպայ հոս։

Այն ազգերն որ կրցան էին իրարմէ զատորոշելով ձայներու նշանագրերը, նախ՝ ամենէն օժտուել այս նորաստեղ տառերով, չէին յաղդան սակայն գործադրել վերոյիշեալ պայմաններուն խիստ մեծագոյն մասը, ու հակառակ մինչև ցայսոր եղած ջանքերուն, չեն կրցան բարեփոխութեան ճամբայ մը գտնել։

Ամէնէն զարգացեալ ազգերն անգամ կ'գանգատին այսօր իրենց տառերուն պակասութիւնէն, բառերու արտասանութեան հաստատուն օրէնք մը չունենալնէն, անբոնեռնի աւելորդ տառերու գործածութիւնէն, պարբերաբար խնդիր կ'ընեն ու չեն կրնար դարման մը գտնել։

Յիրանսերէնը, որ այնքան վէճ լեզու մըն է, ու իր միջազգային պաշտօնական լեզուի հանդամանքովը գրեթէ տէրարի ամէն կողմերը տարածուած է և կ'սաժարուի կանոնաւոր ու կատարելագործեալ լեզու, դերի չէ ընթերցման դժուարութիւններէ, բառերու մէջ համր ու աւելորդ գրերու խճողել, ինչպէս նաև իր քերականական կանոններուն բազմաթիւ ենթիներէն, զորս բառնալու, կարգաւորելու ու լեզուն դիւրաւոյց ընծայելու համար յատ տարիներէ ի վեր կ'աշխատին գրականաց Ակադեմիան, նշանաւոր քերականներն ու բանասէրները։

Մինչեռն գանգատ կ'ըլլայ նաև Անգլիոյ կողմէ, որուն լեզուի տառերուն ձայները ճշդելու ու բառերուն ընթերցումն ուրիշ կանոնի ենթարկել ցարդ կարելի եղած չէ։— Գերմանական լեզուն ևս ունի իր գոթական գրերու ընթերցումի անյարմարութիւններն ու քերականական բազմաբեղ դժուարութիւնները, հակառակ Գերմանիոյ բաղմանգիներուն, արգելք կ'ըլլան լեզուին իր սահմանէներն դուրս ծաւալիլ։ Մինչեռն բանը կրնանք նաև ըսել ուրիշ ազգերու մասին ալ։

Հնդհակառակն Մեսրոպեան տառերը իրենց բոլոր կատարելութեամբ ի հանդէս եկած են։ Գլխաւոր յատկութիւնն այն է որ Հայ լեզուին բոլոր հընչումները մէկ տառով արտաբերելի դառ, կարող կ'ըլլան նաև ուրիշ ամէն ազգաց հնչումներն ալ հաւասարաչափ նշանակել, մինչ անոնք մեր չատ մը ձայները չեն կրնար նշանել միակ տառով։ Պատճառն այն է որ Փիւնիկեան տառերը, ինչպէս և սորգարանն ու յունականը, քիչ էին թուով ու չէին գոհացներ Հայկական լեզուի զանազան հնչումներուն պահանջը, վասն զի Հայերը, իբրև լեռնոտ երկրի ժողովուրդ, ունէին մանաւանդ քանի մը հագագային կամ կոկորդային ձայներ աւելի, որոնց համապատասխան տառեր կ'պակսէին իրենց մէջ։

Սակայն մինչև Մեսրոպեան տառերուն գիւտն թուականը որ այնքան նա մնացած էր այրուբէնի տառացուցակին լրացումն հեռանգելուն պատճառաւ, Հայ դպրութիւնը բաւական ուժեղ ժամանակի կորուստ։

Այդ շրջանին մէջ Յոյներն ու Ասորիները, որոնցմէ մանաւանդ առաջինները, որ Հայաստանի արևմտեան մասին վրայ կ'իյնային, մեծ գործունէութիւն ցոյց տուին իրենց լեզուն պիտակեալ տալու համար այդ սահմաններուն մէջ։ Մինչ Ասորիներն ալ կ'գործէին Պարսիկ իշխանութեան տակ գտնուած արեւելեան մասին մէջ։

Անոնք այսպէս բաժնած էին Հայաստանը լեզուական ազդեցութեանց երկու չրջանակներու։ Տիրապետութիւնին համար գործելի չէր։

Արդէն Յոյները քաղաքական նպաստաւոր դիրքերնուն յինչպէս նաև տառերու գիւտէն եկած իրենց ծաղկեալ գրականութեանն ու քաղաքակրթութեանը չնորհիւ, իրենց լեզուն աշխարհի ամէնէն տարածուած լեզուն դրած էին։ Արդի Փիւնսերէնին պէս գրական լեզուն եղած էր ու մուտ գտած մինչև Միկիլիա, Եգիպտոս, Սեւ Ծովու եզերքները, Ասորւոց երկիրն ու Հնդկաստանի սահմանները։ Թեսալիոյ, Թրակիոյ ու Ասիական եզերաց մէկ քանի ազգերուն մոռցնել տալով սեփական լեզուներն, յաջողեր էին իրենց մէջ կուլ տալու այդ ազգութիւնները։ Միւս նոյն փորձն ընել սկսեր էին Հայերուն վրայ ալ։ Զանազան կողմանց ընակչաց արքիպեր էին հայերէն խօսիլ։

Յունարէնի սոյն օրինակ արշաւանքին զուգընթաց արշաւանք մ'ալ, որ Ասորւոց կողմէ՝ իրենց գործունէութեան սեփական բաներին մէջ է գործ կ'դրուէր, այնքան մեղմով կատարուելու ի սկզբան, որ քիչ առանձնէն մեծ համակրութիւն ու հեղինակութիւն չանեցուց իրենց։ Արդարեւ, Տրդատի օրով՝ Հայ կղերին մեծ մասը Ասորի քահանաներէ կ'բաղկանար, որոնք, Եբրայեցւոց Դեւնացիներուն նման, եկեղեցական իրաւունքներն իրենց ձեռքը մենաշնորհ դարձուցած էին։ Մեր եկեղեցականաց մեծ մասն Ասորիներէն կ'ընտրուէին։ Կրօնական արարողութիւններն անոնց լեզուով կ'կատարուէին ու անոնց սուրբերը մեզի բարեխօս կ'ըլլային։ Կղերականութեան ասպարէզը մասնաւոր համար անհրաժեշտ էր գիտնալ ասորերէն։ Մինչև Վռամշապուհ դարը, Հայաստանի մէջ, ինչպէս կ'վայելեն Կորիւն և Ագաթանգեղոս, յունարէն ու ասորերէն գնացիները կարգալու վարժ քահանաներ միայն պատրաստելու։ փոյթ կ'տարուէր։ Այդ լեզուները կղերին ու բարձր դասակարգին միայն ծանօթ կ'մնային, հասարակ ժողովուրդը բան չէր հասկանար, որով այնքան եռանդ ալ ցոյց չէր տար։

Այս վիճակը, որ անարժեքի չէր ու մեր լեզուին, ու անոր հետեւութեամբ, ազգութեան գոյութիւնն ալ խնդրոյ տակ առնել կ'սպառնար, օրուան մասնաւորութիւն գլխաւորներ կ'կազմէրմանանդ այն տաեն, երբ Ասորիներն ալ մեզ նկատմամբ յոյներէն աւելի փափկակամ չդտանուելիս սկսած էին։ Ս. Սահակի կաթողիկոսութեան տաեն, ու մեր գրոց գիւտէն քանի մը տարի եաքը, երբ ազգային ոգին արթնցուած էր իր բոլոր թափով և ընդհանուր չարժում մը յառալ կուգար այն ազգակրթութեան տիրապետութեան դէմ դրդիչներն սկսած էր ըլլալ Ասորւոցը, Սուրբական քահանային միջոցաւ, Պարսից վեղամ թագաւորին առէջ, չարախօսութիւններ ու ամբաստանութիւններ եղան կաթողիկոսին ու Հայոց մասին։ Ս. Սահակ հրաժարեցուցեցաւ և Սուրբական հանեցաւ բազմցաւ, որմէ եաքն ալ նոյնպէս Բրքիոյ և Շմէոն Ասորի քահանաները չարաչարք հեռքեր ձգելով եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ։

Առանց գրի, իր արիական կորովի ձայները պատչաճօրէն հնչեցնելու անյարմար Դանիէլեան տառերով անեղան մնացած, Հայ գերազգոյն ճիգի մը կարօտ էր, որպէս զի կարող ըլլար իր տարիր բոլորէ ազգային զանգուածն ու մարանչիլ Յունաց, Պարսից, Ասորւոց, այս երեք ազգերուն ոանգութեանց դէմ, որոնք իր գոյութեան կ'սպառնային չարաչար։

Այս գերազոյն ճիգը փառօք պսակուեցաւ վերջապէս Հայ գրերու գիւտով և ձեռս մեր երջաց երանեալ Հայրապետաց Սրբոցն Սահակայ և Մեսրոպայ։

Երեւակայելու է անգամ մը մեր դրդիչներուն հայրենեաց այն տաեուանն անբարերարի կացութիւնը։ Յունաց և Ասորւոց դէմ պիտի պայտպանէր իր ազգութիւնը, Պարսից դէմ պիտի պայտպանէր մեր ազգութիւնն ու քրիստոնեայ հաւատն անպարագ չրջանի մը մէջ, որ տաեն անոնցմէ երկուքին հարկաւոր չը գտնուր արդէն։

Ուստի այն գրերն որ գտնուեցան, որքան յաջողութիւնը կազմեցին Հայ բառերը, նոյնքան յաջողութեամբ, անբակաելի կապերով իրարու միաւորեցին մեզ կազմեցին Հայ սիրար։ Այն սիրան էր որ Յակոբեան դէմ Վարդաներ, Վասնաներ, դիւցազուններ յարոյց ի պաշտպանութիւն հայրենեաց, որ կրնայապաւութիւնն ընդունել տալու համար տեղ որքան սպառնական փորձերուն ու վերջնագրին դէմ Քրիստոնէութիւնը գրուատող անվեհեր ու պերճանաց պատմագիրներու Ներշնչեց Յովսէփ Կաթողիկոսին։

Ագռնին այս ճգնաժամային չրջանին մէջ, յորում, ամէն տաեեն ալ, սեպհողական անտեղիտալի պանալի մը կ'ծգէր Հայ սրտերն ու մտքերը սերտ հաղորդակցութեամբ իրարու կապելու, որպէս զի հասարակաց թշնամիներուն դէմ պայտպանուէր ե՛ւ Հայրենիքը, ե՛ւ Ազգութիւնը, ե՛ւ Քրիստոնեայ հաւատքը, Հիշդ այդ պահուն վրայ հասաւ գրոց գիւտն իբր անհրաժեշտ միջոց ինքնապահպանութեան, ինչ որ նախանշանական է։

Արդարև, եթէ ազգաց պատմութեան վրայ ակնարկ մը նետենք, պիտի տեսնենք որ ամէն անգամ որ ազգ մը այսպիսի օրհասական վարկեանների մէջ տառապած է, նամաստիկաց երեւոյթներ պատահած են, որոնք ազգաց դժբախտ ճակատագրին ուղղութիւնը չեղեցուցեր են յանկարծ և նոր ու պայծառ դարաշրջան մը բացեր են։ Ժողովուրդն այն տաեն իրաւամբ հրաշք գոչութեան վերարգեր է այդ անակնկալ յեղաշրջումներուն։ Բրնց երանգաւորութիւնը պատմութիւններ յիներ, առասպելներ ստեղծեր ու վէպեր հիւսեր է տեղ վրայ, ինչպէս եղած է մեր տառերու գիւտին տաեին։

Ոմանք ասեր են այս է որ ժողովրդոց գլխուն վրայ, վրիժառու արդարութիւն մը, թաքուն, ինքնագոյ արդարութիւն մը (justice immanente) կայ որ կ'նկեր չարուեակ։

Գ. ՇԵՐԱԶ

ՄԵՆՔ ԿԸՍԱ, ԵՓԻԵՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՀԱՅԿ. ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

Հայ աշխարհին կռապաշտութեան թաղամամ խաւար փարատեցին առաջին Լուսաւորիչ Ս. Գրիգոր եւ Բարձրագիտէս եւ երկրորդ Լուսաւորիչ Ս. Գրիգոր Պարթեւ Հայրապետ եւ ասոր վերջին շառաւիղն Ս. Սահակ Հայրապետ Ս. Մաշթոց—Մեսրոպ վարդապետի հետ եղաւ երրորդ լուսաւորիչ։

Ս. Սահակայ եւ Ս. Մաշթոց—Մեսրոպի լուսաւորչական խորին եւ վեհապանծ իմաստութիւնն ու անխոնջ աշխատանքը զրոց գիւտն յառաջ գործի սկսած էր գաւառներէն բառեր ժողվելու, ընտրելու, կազմելու ու կազմակերպելու Հայ բարբառին առաղնեան ու գանոնք բանակազմութեան մէջ դնելու օրէնքներն ու կանոնները։

Եւ ինչ ճատճանակիր աշխատութիւն էր այդ զոր կատարեցին անոնք անմեկուն ու անպարտելի յարատեւութեամբ եւ երբ կ'ցնծէին Հայոց ոսկեդիրեղ դարուն թիւնն ի լոյս բերելու՝ առ ի չգոյէ Հայոց յատուկ գրերու՝ պարզական, ասորական, եւ յունական տառերով, բառերը կ'ընդոստանային իրենց ցնդունդներուն դէմ եւ փորձն անյաջողութեան կ'մատնուէր եւ անա իրենց դէմ կ'պարզանար անհնարին դժուարութիւն մը եւ հարկ էր այդ դժուարութիւնը դիւրել, բայց ո՞վ եւ ինչ միջոցաւ պիտի կարողանային այդ սոսկալի դրժուարութեան յաղթել։

Ս. Մաշթոց միայն խիզախեց Ս. Սահակայ բաշպեալ բանիերով դիմադրաւ ընդ առաջ ելելու այդ սոսկալի արգելքին իրենց հսկայ ձեռնսկիզութեան յաջողութեանց, դիմեց համբաւատ օտարազգի գիտուններու, բայց օգուտ մը չտեսաւ անոնցմէ, հետեւաբար յուսահատ մարդիկներու օգնութիւնքէ՝ այսպէս ինքնաւ Աստուծոյ, սրտակալին աղաչեց որ Ս. Հոգւոյն իմաստութեան շնորհը ցոլացնել իր մտքին մէջ այդ անհնարինին հնարաւոր եւ դժուարինը դիւրին ընելու համար։

Լսելի եղան երանելի վարդապետին աղօթքն ու աղաչանքն եւ ահա պատնէրացան այն տառերն իր մտքին մէջ՝ որոց կ'կազմուէր Հայ լեզուն կատարելապէս արտաքերելու համար։

Անկեղծ սրտակալն օրհնուելն եւ գոհութիւն ու փառք տուլով Աստուծոյ, պատնէրացոյց տառերը մագաղաթի վրայ ու մեծ ուրախութեամբ անաւարեց Հայաստան Ս. Սահակայ եւ Վասամշապուհ ազգային մեր՝ որոնք հանդիսաւորապէս ընդունեցին զինքը. գիւտը փորձով յաջողուած ցան եւ անմիջապէս արծակեցին արքունական գրավարանները եւ հայաբնակաւան թուղթեր ամէն կողմ Հայոց նախարարաց, որով ամէն քարտի ի գլուխ մէջ բացուեցան գպրոցներ եւ Հայ.Ս.Եկեղեցին փառաւորուեցաւ Քարգմանչութեամբ Աստուածաշունչ հին եւ նոր կտակարանաց, ժամակարգութեամբ, երգեցով եւ մեղեդիներով եւ ունեցաւ Հայ լեզուն իր հանճարաւոր, իմաստասիրական, կրօնական հետ նաեւ աշխարհի դպրութիւնը։

Ուրեմն 1500 տարիներէ ասդին մշակուած Հայ լեզուին բառերը, բառակարգութիւնն եւ զանոնք անդրդուելի հաստատուն թեամբ մէջ սպառնոյող գրերը գտնող եւ Հայ եկեղեցւոյն հետ Հայ ազգին զոյութիւնն անջնջելի պատկեր իսկական պատճառ եղող Ս. Սահակայ եւ Ս. Մաշթոց—Մեսրոպայ յիշատակն երանաւագեալ օրհնութեամբ տօնեն ու փառաւորել ամէնուս պարտէ է։

Նոյնպէս «Մեղապարտ» Ցանցի՝ տպագրական առաջին աշխատանքին յիշատակն ալ իր տոնահարեալ թամբակին առիթ կ'արժէ օրհնութեամբ մշակեցնելուրդ ու հա ատալ թէ անշուշտ ներած են Ս. Սահակ եւ Մաշթոց—Մեսրոպ անոր ինքնաեռանթ մեղապարտութեան։

17 Հոկտ. ԵՓՐԵՄ ՊԱՊԻԶԵՆՑ

ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Բ.

Ահա՛ այսպէս, Հայութիւնը դարուեան պայքարին մէջ էր երբ դերը ծնունդ առին ու անոնց հետ ալ ամփիկան կերպով փառաւոր գալանուութիւն մը։

Դիմանց այնարիին ամէնէն մեծ հեղինակութիւնները չեն կրցած մեկնել այն տարօրինակ երեւոյթը որ այսպէս ի յայտ եկաւ յանկարծ։ Այն քանակները որ գրանուեցան՝ Հայկական լեզուին ճոխ ու հարուստ գանձատան բանաստեղծն են եղեր որ Հայ գրականութեան ոսկեդարուն շուտափոյթ հիմնարկէին համար պատրաստ ունեցեր է անգին մթերք մը ստացեր։ Արդարեւ, եթէ այդ մթերքը չըլլար, ինչպէս կարելի էր որ այնքան մշակեալ, կատարելագործեալ, ուղղուած ոճի այնքան այլազան դպրոցներ ներկայացնող գրականութիւն մը գրոց գիւտին հետ յանկարծակի ասպարէզ գար։ Առանց այս հիմնական ատաղձին, գրական չէնք մը, մանաւանդ ոսկեդարեան լեզուի հոյակապ չէնք մը կառուցանելը հնարաւո՞ր էր մթին։ Արտաքին ու անբացատրելի այս երեւոյթը գլխովին հակառակ կ'ըլլար բարեկրութեան օրէնքներուն։ Եթէ երբեք ընդունինք գոծին մէջ հրաչքի գոյութիւնը, այն ալ, ապահովաբար, Հայ գրականութեան ասանկ չքեղացարդ յայտնութեանն համար պէտք է ուեւելի ընդունինք քան թէ տաբերտ գիւտին։

Ասկէ կը հեսաեւի որ, գիւտէն առաջ, Սահակայ և Մեսրոպայ ոսկեդարը պատրաստող գրչի վարպետներուն երկերը, բացի Ցունաներէն կամ Ասորերէն լեզուով գրուածներէն, ժողովուրդին հասկանալի ըլլալու համար, բան մեծի մասին Հայ բարբառով շարադրուած էին, թէեւ դարձեալ վերոյիշեալ լեզուներուն տաբերով բայց անոնց մէջ պակսող Հայ լեզուի մէկ քանի ձայները ոեւ է նշաններով լրացուած, ինչպէս, զոր օրինակ, իրենց լեզուին անառնչեալ Աւասաուլի արդի Յոյները յանուանուն տաբերով բայց Թուքքերէն լեզուով կը գրեն ու թերթ ալ կը հրատարակեն այս կերպով, թէեւ չունին իրենց այբուբէնին մէջ Թուրք գրերու մէկ քանիները։ Զորս կը ներկայացնեն յատուկ նշանեալով։

Առանց այս ենթադրութեան՝ այլապէս կարելի չըլլար բացատրել այս սքանչելեաց պատճառն ու տեղեկանալ այն պարագաներուն, որոնք Հայ լեզուն ու գրականութիւնը, առանց սեփական գրի, մինչեւ հինգերորդ դարու բարբաւանութեան ասահմանին հասուցած ըլլան, վասն զի լեզու մը ոսկեդարեան կատարելութեան թեւակոխած ըլլալու համար գոնէ երկու երեք դարերէ ի վեր չարուն՝ական մշակութիւն պէտք է ունեցած ըլլայ։

Ինչ եղած են ուրեմն գրերու գիւտէն առաջ այս կերպ կամ այն կերպ պատրաստուած գրական գործերը։ անոնք ալ ինչուեցան մթին Սուրբ Գրքերու թարգմանութեան ձեռնարկուելուն հետ, ինչպէս Լուսաւորչի օրով եղած էր հեթանոսական չրջանի մատենագրութեանց համար։

Ընդունինք պահ մը թէ կրապաշտութեան հետքերն անհետացնելու համար հարկ եղած էր ջնջել հեթանոսական յիշատակները, որպէս զի քրիստոնեայ հաւատքն ամրանալով վերադարձ չըլլայ նախկին վիճակին, ինչպէս եղած էր Աբգարէն վերջը, բայց այս անգամ չէ՞ մի որ Լուսաւորիչին ի վեր մինչեւ գրերու գիւտը հաստատուն արմատ ձգած Քրիստոնէութեան հարիւրամեայ չրջանի մը մատենագրութիւնն է որ մէջտեղէն անհետացած է ու պատմութեան մէջ թերի մը կ'կոպմէ։

Ասանց մեծ մեծ մնացած բաց միջոցներ առ՝ալ եկող ենթդիրներ են, որոնց մասին բանասիրութիւնը դեռ լուրջ քննութեան մը չէ մտած։ Ինչ որ ալ ըլլան այս մասին կարծիքները, եղելութիւնն այն է որ մեզի հասած Հայ գրերն ու գրականութեան ոսկեդարը միմեանց միջոցին յանկարծ ծնունդ կ'առնեն, ինչ որ արդարեւ չատ տարօրինակ երեւոյթ մ'է։

Սակայն Լուսաւորիչն հարիւ. դար մը վերջը ո՞երկէ՞ սեռան, ինչպէս գիրար գտան այդ գրականութեան տիտանները, ու հաւաքուած այնքան քրիստոնէական սիրով, ներդաշնակ համերաշխութեամբ ու այնքան յանգութեամբ Ս. Գիրքերն ու Ոսկեբերանը թարգմանելու հոկտ գործին ձեռնարկելով ի կատար ածելու համար։ Ու միջոց ալ գտան իրենց սեփական հայրենի գրոց գրծոց երկեր ալ տարատեսակ գրելու։ Ո՞ւր և ինչպէս սորված էին հայերէն լեզուն, զոր գիտցած էին պէնեղ այնքան ճարտար դարձուած ընթերցմամբ, այնքան նրբաճաշակ գրականութեամբ։ Անշուշտ Ծուն վարպետներէն չէր, ոչ ալ Ասորիներէն, որ սովորցան Հայ լեզուն այնքան կատարելութիւններով։

Ս. Գրոց թարգմանութիւններն իրենց հարազատութեամբ, պարզութեամբ ու չքեղութեամբ հմամաս հանած են գիտնոց ուշադրին մէջ։ Գրքէն բոլորն ալ հոգւոյ զգացումով ու գրական նրբահիւս արուեստով են պատրաստուած։

Այդ թարգմանութիւնները կ'պարմնեն Մահակայ, Մեսրոպայ ու անոնց անմիջական աշակերտաց գործակից եւ Սուրբ Հայրապետներուն ու ՈՐՈՆՆ Թարգմանիչ կոչուեցան։ Պատմութիւնն այս գործակիցներուն թիւը մինչև քանի՞ կ'հասնէ։ Ս. Մահակի յաջորդող Ովսէփ Հայրապետը, որ Արաւշաի եկեղեցական ժողովին նախագահեց, առաջին թարգմանչաց կարգէն էր, ինչպէս նշեմի։

Եղիշէյ Թարգմանիչներն ալ այս առաջինները այակերտներէն էին, ինչպէս Եղիշէ, Ղազարոս, Դաւիթ Անյաղթ, Դաւաթ Փարպեցի, Յովհաննէս Մամիկոնեան և ուրիշներ, որոնցմէ ծանօթներուն թիւն ալ քսանը կ'անցնի։

Ս. Գրոց ու Ոսկեբերանի թարգմանութեանց գանազան մասերուն մէջ թարգմանող գրիչներուն գանազանութիւնը յայտնի կ'երեւայ։ Կան մասեր որոնց դուռ Հայկական ոճի գրոյնը կ'կրեն, ինչպէս Մաթեոս, Եղիշ, Ագաթանգեղոս, Թուռնց, Բերկրորդ Օրինաց գրքերը, Առակաց գիրքը, Աւետարանները, բացի Դուկասէն որուն ոճը տարբեր թուութիւն մը ցոյց կուտայ։

Ոսկեբերանի Հառերուն ոսկեդինիկ ոճը արժանի է մասնաւոր ուշադրութեան, մանաւանդ անոնցմէ մէկ քանիներ յայտնի է որ գերազանց գրչի վարպետներու ձեռքէ եկած են։

Բագրատ Անդրանիկ եպիսկոպոս Եղիշի Կոդբացին Ոսկեդարու մատենագրաց մէջ ամենէն հոյակապ դէմքն է անառարկելի։ Քաղաքական էր Ցունարէն, Ասորերէն, Պարսկերէն լեզուաց, ինչպէս նաև փիլիսոփայութեան։ Դիալեկտիկա զինուած էր Պարսից ազանդին դէմ, որուն վարդապետութիւնները ջանադիր կ'ըլլայ հերքելու որ չըլլայ թէ քրիստոնէութենէ թուլնալով՝ Հայերը կրանպաշտութեան վանդին մէջ իյնալու բանաստեղծութեան։

Իր գրչին մեծ ինամք կ'տանի։ Բառերուն ընտրութեան և իմաստասիրական գաղափարներուն յատկօրէն արտայայտութեան մասին յոյժ փափկանկատ է։ Մինչեւ թառը քիչ մը անդին կրկին գրծածնելէ կ'խորշի, պէտք կ'զգայ անպատճառ անոր հոմանիշ ուրիշ բառ մը գրծածնել։ Մինչեւ խօսքերն եթէ անհրաժեշտ ըլլայ կրկնել ուրիշ տեղ մը, այնպիսի դարձուածքներով կ'պնդէ նոր պարբերութիւնն որ կրկնութիւն չըլլալը չզգացներ ընթերցողին,

Մովսէս Խորենացին, որ Ս. Մեսրոպի եղբօրորդին էր Վասամշապուհի կողմանէ, Ցունասան, Եզիփտոս ու Ասորեստան դրեւուեցաւ, ուր իր լեզուական ուսումներն ընելէ ետքն անցաւ հեռագնեայ Աթէնք, Հռոմ, Պոլիս, Ադեքսանդրիա, Անտիոք, Եդեսիա։ Դիտնատուներն ու թանգարաններն յաճախելով նիւթեր հաւաքեց Հայոց պատմութեան համար։ Աստուածաբանութիւն ալ պատրաստ էր ինչպէս նաև քաջ հմտաւոր։ Եղնիկին մանուշնէն ետքը անոր յաջորդեց իրրև եպիսկոպոս Բագրեւանդի։

Սոյն Հայ Հերոդոտոսին պատմական երկասիրութիւնն առաջին անգամ Ամսթերդամի մէջ տպագրուեցաւ տասնրեակ մերորդ դարուն վերջերը, որմէ ետքը թարգմանուեցաւ եւրոպական ամէն լեզուներու։ Հայ մատենագիրներուն մէջ միայն Խորենացին է որ ամէնէն աւելի ծանօթ է բոլոր օտար ընթերցաց, որոնց առիւ՝ չաս յարգ ունի ու հեղինակութիւն կ'վայելէ։

Թարգմանաց դարուն ամէնէն ականաւոր հեղինակներէն մէկն է Եղիշէ։

«Վարդանանց Պատմութեան» երկին մէջ կ'փայլի իր հրաբորբոք հայրենասիրութիւնը, զոր միւել մոլեռանդութեան տարած է, ինչպէս կ'տեսնուի տեղ տեղ այն պատմութեան մէջ, մանաւանդ Վասակի վերաբերեալ մասերուն մէջ։ Թէեւ եկեղեցական, այլ սակայն, իր պարզ գիտնուոր, մանակցեցաւ Պարսից դէմ մղուած պատերազմին, որուն պատմութիւնը գրեւ՝ է նոքա՝ իր երկրին վրայ ծանրացող աղէտներէն տրաքեալ՝ Մոկաց անապատ քաշուեցաւ։ ու հոն առանձնակեաց ու խստակեաց կեանք մը վարեց։ «Ասն խրատու յաղագս միանձնդշնաց» իր գրական գործերուն ամէնէն ընտիրն է։

Վարդանանց պատմութիւնն առաջին անգամ տասնրեակերորդ դարուն կիսուն միջոցներն ի լոյս ընծայուեցաւ Պոլսոյ մէջ։ Թէ՝ այս և թէ յետոյ հրատարակուած գանազան տպագրութիւններ կարդ մը թերութիւններ ու անճշդութիւններ կ'ներկայացնէին։ Ամէնէն կատարեալը անցեալ դարուն մէջ Անձեւայցոց օրինակին վրայ հրատարակուածն է։ Նախ՝ Նայմանը Անգլերէնի թարգմանեց, որմէ ետքը գրեթէ եւրոպական ամէն լեզուներու թարգմանուեցաւ։ Սեղիէ մէկ քանի հեղինակութիւններ ալ ունեցած է, որոնց կոչուած են, ընդ որս կ'յիշուի «Մեկնութիւն իմաստասիրութեան» անուն երկասիրութիւնը։

Եղիշէ, որ իր հայրենասէր, թէ՝ Պարսից և թէ Ցունաց տիրապետութեան անհաշտ թշնամի էր, իր հայրենասիրութիւնը լեզուի մէջ ալ ցոյց տուած է։ Թէպէտ Ս. Գրոց թարգմանչաց կարգէն էր և Ցունարէնի քաջ հմուտ, ինչպէս իր ընկերները, այլ սակայն իր գրուածոց մէջ հեղինեաթանութիւն ո՛և է հետք զգացնելէ բոլորովին զգոյշ կեցած է, և իր ոճը զուտ հայկական մնացած է։

Շատ երկար պիտի ըլլար մեր տեսութեանց չարունակութիւնն ի մասն միւս բոլոր թարգմանչաց ալ, որոնցմէ կորիւն, Փարպեցի և դեռ չատ ուրիշ նշանաւորներ այն համազգային ասնին առիւ արժանի էին մասնաւոր դիրատակութեան ու յատուկ գնահատականի։

Բիւզանդացի Փաւստոս մ'ալ կայ մեր մատենագրաց շարքին մէջ որ Վարդանանց պատմութիւնը գրած է։ Ինք ազգաւ Յոյն էր ու հաւանական չէ որ գործին բնագիրը Հայերէն լեզուով գրուած ըլլայ, այլ Ցունարէնէ թարգմանութիւն ըլլալու է մերը։ Անշն պարագայի մէջ, Խորենացիին հետ ան կ'համարուի մեր գիտաւոր պատմագիրը, թէպէտ իր երկասիրութիւնը ժամանակագրութեան համամանյէ ու պատմած եղելութեանց թուականները բնաւ չեն ցիշատակուած, ինչ որ պատմագրի մը համար թերութիւն է։ Բայց և այնպէս Խորենացիէն աւելի իրազգութեանց մատեանն նկարագրութեանը մտած ու կարելի եղածաչափ ներկայացուած է գալնս, որուն կ'վկայեն մեր թարգեցին, ինչպէս նաև ֆրանսացի մեծանուն դիտուեներէն հայագէտ Մէն—Մարթէն։

Բիւզանդացիին լեզուն թէեւ բաւական մաքուր այլ սակայն տարօրինակ ոճ մը ունի չատ տեղեր։ Յայտնի է թէ լեզուին գերակատական կանոններուն, որոնց անչափ ուշադիր գանուած են Թարգմանիչք, ինքն է եղած բնագրացուցը թէ իր գրչաշակիրները։ Իր ոճը թէեւ տեղ տեղ դանդաղ, բայց չատ տեղեր ալ այնքան սրընթաց է որ հանդարտ կ'կարդացուի։ Եթէ մը բայեր իրարու ետեւ չարք մը կազմած կարծես վազքի մրցում կ'կատարեն։ Գոյականներու ու ածականներու առատ մթերք ունի իր չտեմարանին մէջ։ Ուր անուրանալի է թէ ընարի բառեր կան զորս կ'գործածէ ի տեղին։

Նարեկացին յանդուգն միաք մրն է, որուն թռիչքը կարելի չէ սանձել ո՛չ լեզուի գերակատական կանոնները սեղմ չրլանակին, ոչ ալ Ս. Թարգմանիչներէն մնացած աւանդութեանց անձուկ սահմանները մէջ։ Անկա՛ա ազատարին ո՛և է օրէնքի չուզեր անալ, այլ միշտ ի վեր կ'սլանայ ու անհունին, անսահմանին մէջ կ'չինէ իր գսեմ ու վեհանգ բառերն ու բացատրութիւնները, իր հոգւոյն ամէնը աւելի զօրաւոր կ'նկէ ու աւելի բարձր կը հասնի քան Դաւիթին։

Մեր ներկայ տեսութիւններուն մէջ, այլի գրնող պակաս մը թողած պիտի ըլլանք, եթէ երանագիտութեան հարկ մը չընծայենք, անոր որուն արքայական եղիսին տակ կատարուեցաւ Հայ դպրութեան այս մեծ յեղաշրջումը։ Վասպուրականն, որուն մեծքն էր ազգին ճակատագրերը, զգաց որ Հայ ազգութեան քաղաքական տպագան մանաւանդ հատատաուն խարիսիի վրայ հիմնելու համար հարկ սարկաղական էր որ ունենայինք մեր յատուկ գրերն ու գրականութիւնը։ Ուստի այս նպատակին իրագործմանն համար գումարուած Վաղարշապատ ժողովին հանգաստեց եւ Հաբէլ քահանան ու Մեսրոպը ազգին անդին որկից ի իւրոյ տաղերու, մինչեւ յանդուեմամբ պակից իր ձեռնարկը։

Վասպուրականն Հայ դպրութեան պաշտպան հանդիսանալուն շնորհիւ մատենագիրներու ասպիսի լեգեան մը յարոյց, որոնք յաւիտեան Հայ գրականութեան փառքը կազմեցին։ Վասպուրականն այն դերը կատարեց մեր դպրութեան մէջ, ինչ որ կատարած էր Լուսաւորիչու ԺԴ.դ Քրիստոնական մատենագրութեան մէջ յարուցանելով իր դարուն՝ ասխարէն ամէնէն մեծ գրագէտները։

Գ. ՅԵՐԱՋ

ՑԱՒՈՑ-ԱՒԱՆ

Եթէ ուզէի և կամ կարենայի գրի առնել ինչ որ կ'տեսնեմ և կամ կ'իմանամ այս Ցաւ Քաղաքին (Dolorville) մէջ, քառասուն ֆոլիանոց գիրք մը պիտի կրնայի մէջտեղ հանել, որ ուրիշ բանի չպիտի կենար ծառայել, բայց եթէ Ազգին բերկնաւոր ցաւերուն վրայ բարեկամաւորներու վիշտերուն և ցաւին երեսմիանքը։

Աչքիս Ս. Փրկչեան Հիւանդանոց ըսելով առնել քաշելու չէ։ Այդ անուանակոչումը բաւական չէ ցայտնելու համար կարեւորութիւնն այն Պէղեան ամրոյի առնին, որ վերջին վաթսուն տարիներուն մէջ գիւղաքաղաքի մը ընդարձակութիւնն առաջ է։ Գիւղաքաղաք մը՝ որուն սահմանները են՝ արեւելքէն՝ ցաւ, արեւմուտքէն գոհը, հարաւէն թշուառութիւնն և վերջապէս հիւսիսէն... Պալբիզը...

Հազարի մօտ բնակիչ ունեցող գիւղաքաղաք մը ասիկա, որ կ'կազմուի Բոլշէ Գեղէ-Իսլամ և Գ-Ինէ-ուշեմ մը, որուն անունն է Անատոլ Էֆ. Ասլանեան։ Այս հազար թշուառ բնակիչներուն չաները պարապանելու համար, նախախնամութիւնը վերէն Դուքաս ՀՈՒՄԱ մը դրկած է... Ներսէս Օհանեանը։ Թէեւ պէտք եղածէն հարիւրապատիկ աւելի նիւթ կայ ասանկ գրքի մը ասատքը մասակարարելու համար, գիրք մը՝ որուն անունը չպիտի վարանեի դնելու «Ցաւոց

ՀԱՅՈՑ
ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Գ.

Գրոց գիւտին ու Հայ գրականութեան ոսկեդարուն յոբելեանը տօնելու առթիւ, միաքս կուգայ որ մեր եկեղեցականութեան ամենուն Ոսկեդարն ալ պէտք էինք տօնել միանգամայն։ Արդարև, եկեղեցական այն սուրբ ու սրբազան Հայրերն որոնց յիշատակութիւնն ընթիւ ի վերև, իրենց գիտութեամբ ու լուսաւորութեամբ ազգին ճանապարհին ալէր կանգնած էին. անոր ճշնաժամային վայրկեաններուն մէջ, Վռամներու, Ցազկերտներու դէմ մաքառած էին մէկ ձեռքերնին Գրիչ, միւս ձեռքերնին Խաչ, մին նշան ազգութեան, միւսը նշան հաւատոյ, զորս իրարու զուգէր էին այնքան սերտ կապերով և քաղաքակրթական կամքով պատուեր էին Հայութեան միաքը։

Այդ չոգնոն այնպիսի Ոսկեդար մը եղաւ Հայ եկեղեցականութեան համար ալ որպիսին այլևս չերեւաց անկէ մինչև օրս։ Սակայն և այնպէս, անձնուէր ու զարգացեալ եկեղեցականաց անհրաժեշտ պէտք մը կար անկէ ի վեր, ինչ որ մանաւանդ ներկայ դարուս մէջ չատ ու չատ զգալի է։ Ազգ մը որ իր քաղաքական ազատութիւնը կորուսած լալ կոնձական հասարակութեան մը վերածուած է, հարկ է որ իր անձնուէր ու լուսամիտ եկեղեցականութիւնն ունենայ։ Նա է որ կ'ապէ ազգային կեանքը, նա է որ բարձրագոյն աթոռներու վրայ կներկայացնէ ազգային իշխանութիւն մը։ Պէտք է դէմ տանք անոր դերու ազդեցութիւնը մահ կ'սպառնայ ազգին։

Այս քարտ կոչման արժանի եկեղեցականներ հասնելու յոյսով փորձն բրաւանգամ մը Օրմանեան Ս. Ի. Ս. Լիմիտիին, ուր 15 դար առաջ, միեւնոյն ձեռաներն բրեր էին Ս. Սահակ ու Ս. Մեսրոպ հաստատելով այն ալակերտներն որոնք կազմեցին Թարգմանչաց դարը։ Մեր նոյն փորձը հոս, Արմաշի Դպրեվանքին մէջ ալ բրաւ ուրկից դուրս եկան բաւական թուով հմուտ եկեղեցականներ, որոնց փաղբուն ներկայացուցիչներէն մին է մեր նորընտիր Ս. Պարիարքը Հայրը, Ամեն. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոսը, զոր Տէր չնորհնեալ մեզ ընդ երկայն աւուրս ուղիղ վարդապետութեամբ։ Դժբախտաբար, Օրմանեան Մրգապանի ձեռնարկած այնքան կենսական գործին չարունակման արդիւնքներ դեռ չտեսնուեցան իր յոյսորդներուն օրով։

Եւ. քանի որ տառերու գիւտին ու Հայ գրականութեան զարթնումին Օրբելեանը կը ասենք, մեր ազգային գիտակցութիւնը չի ներեր որ անյիշապակ թողուով անցնիցք ազնուականի ծառայութիւնները, զորս Թարգմանչաց շրջանէն սասներ ալ բաւարարած դարերէ ետքը, մասայ Հայ ազգին Սեբասացի Մխիթար վարդապետին հիմնած Միաբանութիւնը։

Կը փափաքէի որ, երջանիկ զուգադիպութեամբ մը, գրոց ու ազգարարութեան կրկին Օրբելեաններուն հետ, բարեբախտ ըլլայինք ասենել նաեւ Մխիթարեան Միաբանութեան հաստատման և, այնու, Հայ դպրութեանց վերանորոգման Օրբելեանը, զոր ասկէ տասնեակ մը տարիներ առաջ, այնքան խանդաւառութեամբ տօնեցինք։ Թէպէտ աւելի յարմար պիտի ըլլար անցեալ տարի տօնել, կամ լաւ եւս այս տարուան ձգել, քանի որ Վենետիկի Միաբանական կազմութեան արտօնագիրը 1712 թուականին էր տրուած։

Իր հիմնարկութենէն ի վեր, Մխիթարեան Միաբանութիւնն եռանդուն գործունէութեամբ պարտուով ժողովոց, հաւաքեց, ի լոյս ընծայեց ինչ որ տակաւին ասդին անդին ցիր ու ցան կ'գտնուէր մեր նախնեաց լիշատակարանէն, որոնք իսպառ կորուսեան մատնուելու վտանգին մէջ էին։ Պենազարդեց ազգային մասնագրութիւնը մին քան զմիւսը գեղատպեց նորաստեղ երկեր աւելցնելով ու տիեզերաճառական հեղինակութիւններու գերազանցիր թարգմանութիւններով։ Առանց ասոր, գուցէ մինչեւ այսօր, անուամբ միայն ծանօթ ըլլային մեզի Հոմերոսները, Վիրգիլիոսները, Միլթընները, Ռաչինները ու դեռ չատ նշանաւոր բանաստեղծներ, պատմագիրներ, գիտուններ ու իմաստասէրներ։ Քանի՞ քանի՞ սերունդներ այդ միաբանութեան արդեամբ մարգուեցան մինչեւ ժամանակ մը, որ չատ հեռու չէ ներկայէս։

Այս տողերը գրած միջոցիս դեռ մրքիս առջեւ. կներկայանայ այն հրապոյրը որ ասկէ մեր ձեռնարկեալ կնդ դար առաջ, Մխիթարեան մատենագրութիւնը կ'ազդէր ինծի և ընկերակիցներու, երբ Ասաքիլի Ներսէսեան վարժարանի դասընկերներուն վրայ կ'աշակերտէինք։ Եղիշէի հետ գժայելով կ'կարդայինք Ագիշանը, Եղնիկի հետ Հիւրմիւզը, Մարենացիի հետ Զամէսանը, Նարեկացիի հետ Բագրատունին և դեռ այնքան ուրիշներ։

Հանդէսներն ուրիշ քան չեն, եթէ ոչ միջոց մը մտնիցնաւորելու յիշատակն այն անձանց կամ գործոց ի պատանաս որոնց կ'կատարուին։ Անոնք սահմանուած են յիշեցնելու ապագայ սերունդներու թէ ո՞ւր պէտք է յարատեւեն այն չուրերն վրայ զոր նախնիքդ իրենց առվեր գծեցին, այլ և անոնց ձեռնարկն աւելի ևս բեղմնաւոր ընծայելու համար ջանքերէն խնայելու չեն։ Եթէ այս մեծագործ հանդէսներուն ազդեցութեամբ ալ չպիտի ուղղուանդանուք մեր նախնեաց սուրբ նպատակներուն ու ազգային ձեռնարկներուն, որոնցմով օժտեր են մեզ, ուրեմն կեանք չպիտի պարգեւենք անոնց հիմնած գործերուն, զորս լքեր ենք այսքան երկար դարեր լինչ հարկ ուրեմն մեծամասնս հանդէսներու, քարոզներու և գեղեցիկ ելոյթներու։ Այն ատեն առաքելական բանին պէս «Ընդունայն է քարոզութիւնն մեր, ընդունայն են և հաւատքն մեր»։ Ուրեմն այս հանդէսներն ալ Մեռելոցի ասնի ատեն նկնեցելոց վրայ Հոգեոց կարդալ ասարեր նշանակութիւն չպիտի կրնան ունենալ։

Այսքր սակայն, թեսոր իրականութիւնն այն է որ Հայ դպրութիւնը, կամ աւելի ճիշդ է ըսել Հայ լեզուի ուսումն այնքան լքուն վիճակ մը ունի որ կ'սպառնայ ազգին ապագային և ասոր ու նախատինք ալ կ'բերէ Հայութեան։ Դիտեմ մեր ամէն դասակարգերը, թէ՝ զարգացեալ, թէ՝ ռամկի, կ'նախընտրէ օտար լեզուխօսել մինչև իսկ տեսակ մը յաւելնուութեամբ։ Ուսեալ դասն առ հասարակ ներդպական մատենագրութիւններէ ու թերթերէ միայն համ կ'առնէ, իր ազգային լեզուին գրեթէ արհամարհանք կ'ցնդարերուի ու ազգային կեանքին ասեղեակ կ'ինայ։ Ասոնցմէ քիչ թիւ կ'կարդան ասնոնք որ իրենց արիասրը կ'բերեն յօգուտ և բարգաւաճումն Հայ դպրութեան։

Չեմ հասկնարթէ ինչո՞ւ համար, քաղաքական ըմբռնում չունենալէ զատ, հասարակաց միաք ալ չունինք, որպէս զի գոնէ մեր ամիրվական չուրջը գտնուող ազգերուն օրինակն ազդէր մեր վրայ և ուշադիր ըլլայինք որոնելու այն պատճառները, որոնք մեզի հետզհետէ ետ կը ձգեն մեր ճարէն։ Ինչի՞ կ'ծառայէ մեր անհատական զարգացումը, որ այնքան նշանակելի պարագայ մը հանդիսացած է օտար աչքերու, երբ այդ զարգացեալ տարրերը գոնէ գիրար հասկացողութեան չի բերեր, որպէս զի ելդիր դիտակից ըլլայք մեր կացութեան ու ըստ այնմ դարմանը խորհիք ու գանենք յանձնարարելու թագիրին վրայ գոնէլով մեր փառամոլ նեսը։

Օրինակ մեր դրացի Յոյները, որոնք իրենց պատմութեան ամէնէն դառնաղէտ շրջաններուն մէջ անգամ, իրենց լեզուն ու գրականութիւնը չլքանելէ զատ՝ աւելի ամրապնդեց փարեցան անոր, զայն տարածելու ալ հեռանդեցան, հոն տեսնելով իրենց փրկութիւնն ու վերականգնումը։ Արդարև, յունարէնին այս քան տարածուելուն պատճառը միշտ այն յատկութիւնն է զոր ուրիշ Յոյներն ուրիշ ազգի լեզուն չսորվելու՝ իրենց ազգային լեզուէն առաջ և աւելի։

Յոդուածիս նախորդ մասին մէջ բացատրեցինք թէ ինչպէս Յոյներն իրենց գրին ու գրականութեան շնորհէն չուսում զարգացան ու լեզուէնն ալ պարտադրած են իրենց տիրապետութեան տակ մնացած Հայաստանի մասին վրայ, ինչպէս նաեւ ուրիշ գանգան ազգաց ալ, զորս իրենց մէջ հարեցուցեր են։ Հին պատմութիւնը Յունաց երեւելիներուն մէջ բնաւ չի լիշատակիր մէկը որ օտար լեզու մը ուսած ըլլայ բաց ի Թէմիստոկլէսէն, որ Պարսկերէն գիտէ եղեր։

Բիւզանդեան Կայսրութեան կործանման տասնեակ Յունաց ուսումնական դասը եւրոպա ապատանեցաւ ու հոն ջանաց Յունարէն լեզուն տարածելու, ինչ որ բաւական յաջողեցաւ ձեռնարկ մըն էր։ Յաջողեցաւ սակայն։ Լատինարէնին հետ Յունարէն լեզուն ալ անհրաժեշտ պէտք մը նկատուեցաւ դպրոցներուն համար, որպէս զի ազատիցք անով աւելի լաւ հմտանան իրենց մասնագիտ. ... ու գրական ճաշակին մարքուն անոց դասական հեղինակութիւններուն ընթերցմամբ։ Այս վիճակն այնքան հասարատուն արտատ ձգած է այդ երկիրներուն մէջ որ Յունարէն լեզուէ ուսումն լուսը բոլորովին թաթափելու համար մինչև այսօր եղած ջանքերն ապարդիւն մնացած են։

Մենք ալ ուրեմն սիրենք մեր լեզուն ու սոլիրեցնենք մեր գաւակներուն գոնէ անձնասպասուութեան (amour-propre) խնդիր համարելով։ Ազգերն ալ անհատներուն պէս են. ինչպէս որ իր պատուոյն նախանձախնդիրներն չունեցող անհատն անարգ ու վատգիտ կ'նկատուի և ո՛և է յարգանքի անարժան կ'նդիսանայ, այնպէս են և ազգերը։ Մատեցէք անդամ մը թէ ինչ ազգ երեւոյթ է յայս օտարին, երբ մէկ քանի Հայեր տեղ մը հաւաքուած իրենց մայրենի լեզուէն տարբեր լեզուով մը կ'տեսակցին իրարու հետ, դան մը երբեք չի պատահիր ուրիշ ազգերու մէջ։

Այս կեանքը դեռ ըմբռնելու անընդունակ ժողովուրդի մը վիճակն իրօք յուսահատական կ'ըլլայ, եթէ չդարմանուի։

Մենք մեր լեզուն ուրիշ ազգերու, սովորցնելու վիճակին մէջ չենք, այս յաւելուածիս չատ հեռու է մնէ. քանի որ նախ մենք պէտք ունինք սովորելու, բայց գոնէ արժանապատուութեան զգացումով ու ծիծաղելի ըլլալու երկիրով մեր լեզուն մեր մէջը տարածելու ջանք չենայնք։ Սովորենք ու սովորցնենք մեր մայրենի լեզուն այնքան խնամով, որքան կարելի է, չլքանելով նաև գրաբարը, այն ճոխ ու հարուստ աղբիւրն որ Ս. Սահակայ, Ս. Մեսրոպի և Թարգմանչաց գանակիսի լեզուներէն կ'գալի։

Մաղթենք ուրեմն որ այս Մեծ Օրբելեանին, մեծաչուք հանդէսներն այսպիսի զգացումներով տարբեր մեր սրտերն ու միաքերը, և բարեբաստիկ Թուական մը բանալով դժբախտ Հայութեան առջեւ, առաջնորդեն անոր դաղդոյ քայլերը դէպի ճշմարիտ ազգասիրութիւն և ի կատարեալ գիտակցութիւն իսկական կաթեաց ազգիս Հայոց, Ամեն։

Գ. ՏԵՐՈՒԶ

ՎԱՐՔ

ՄԵԹ ՅՈՐԵԼԵԱՆՆ Ի ՃԻՊՈՒԻԹ

ՃԻՊՈՒԻԹ, 28 Հոկտ.

Հոկտ. 26ին Որբերեան Նորաչէն վանասասուն սրանին մէջ տեղի ունեցաւ մեծ յոբելեանին հանդէսը։ Ճիպոն Թիի կառավարչ Մ. Գոնտոր պաշտօնական հանդագեստով կ'նախագահէր հանդէսին, զոր Տիգրան Գէյեան բացաւ Բ-ՍՕ-ՈՒ-ՆԴ դրուատով իր բամբ Ամոյով և Տիկին Գուվիի դաշնակի ընկերակցութեամբ։ Վերջը, Որբերեան երկար հաւով մը ոգեկոչեց անցեալին յիշատակները, լացաւ ու լացուց պատասխանելով ֆրանսերէն ՄէՆանդրեան երկրորդ հատ-